

De taal van Ommen en contreien

De taal van Ommen en Contreien

drs. Gerrit Jan Martens

***“Je kunt een jongen wel uit een dorp halen,
maar het dorp niet uit de jongen.”***

(Arthur Baer)

De taal van Ommen en Contreien

© 2021, Gerrit Jan Martens

ISBN: 978-94-6247-216-7

NUR: 626 (specialistische woordenboeken)

Op het tegeltje op de voorkant staat het oude gemeentewapen van Ommen: het werd in 1955 in gebruik genomen. Dit wapen is bijna gelijk aan de afbeelding op het oudst bekende zegel van de stad Ommen, waarop eveneens de Heilige Brigida (patrones van Ierland) is afgebeeld. Op het wapen ontbreekt echter de ster en de heilige houdt geen palmtak vast; ook is haar kleding eenvoudiger. (Zie ook blz. 88, *'t giet oew goed bi'j al wa'j doet*)

1e druk, 2021

Redactie: Daniëla Postma, www.jouwlevenineenboek.nl

Vormgeving cover: Daniëla Postma, www.jouwlevenineenboek.nl

Vormgeving binnenwerk: Daniëla Postma i.s.m. Gerrit Jan Martens

Alle rechten zijn voorbehouden. Teksten uit deze uitgave mogen gebruikt worden mits u de titel van dit boek als bron vermeldt, samen met de naam van de auteur.

Neem bij twijfel contact op met d.postma@jouwlevenineenboek.nl.

Inhoud

Vooraf 6

- Nicoline van der Sijs (hoogleraar historische taalkunde)

Voorwoord 9

- Daniëla Postma (namens de familie van G.J. Martens)

Inleiding 11

- Gerrit Jan Martens (auteur)

Woordenlijst

- Ommens-Nederlands 19

- Nederlands-Ommens 261

Specifiek voor dialect 308

Literatuurlijst 309

- en vermelding van overige bronnen voor de vele citaten

Dankwoord 311

Vooraf

Het is altijd weer een mooi en belangrijk moment als er een woordenboek verschijnt van een lokaal dialect, zoals nu het Ommense woordenboek van Gerrit Jan Martens. De dialecten staan in het Nederlandstalige gebied immers onder druk: ze veranderen onder invloed van het Standaardnederlands en ze passen zich over grotere gebieden aan elkaar aan, zodat er regiolecten ontstaan. Dat maakt het des te belangrijker dat dialectsprekers hun moedertaal opschrijven, zodat die wordt vastgelegd voor het nageslacht. Dialecten zijn namelijk belangrijk immaterieel, talig erfgoed en ze verdienen het om bewaard te blijven en te worden doorgegeven aan een volgende generatie: bij voorkeur via de moedertaal, maar nu dat steeds minder vaak gebeurt dan in ieder geval op schrift.

De verschijning van dit woordenboek van het Ommens en omgeving is dus verheugend nieuws. De woordenschat van het Ommens, dat onderdeel is van het Overijsselse Sallands, was nog niet in een eigen woordenboek beschreven (er bestaat wel een klank- en vormbeschrijving van de hand van Philomène Bloemhoff-de Bruijn). Het woordenboek van Martens bestaat uit twee delen: een deel Sallands-Nederlands en een deel Nederlands-Sallands: de auteur beschouwt het Ommens namelijk als representatief voor het Sallands. Het deel Sallands-Nederlands omvat ongeveer 250 pagina's met Ommense dialectwoorden, gevolgd door een grammaticale beschrijving, betekenisuitleg en vaak nadere toelichting. Het tweede deel bevat een woordenlijst Nederlands-Sallands van ongeveer 50 pagina's, en is een handig hulpmiddel als ingang op het eerste gedeelte.

Het Sallands-Nederlandse deel is heel systematisch opgezet: zo is met speciale tekens in de kantlijn consequent aangegeven of het woord wel of niet is opgenomen in de Van Dale, en of het een taalkundige bijzonderheid bevat die het Nederlands niet kent. Alle spreekwoorden, gezegden en uitdrukkingen zijn gemarkeerd met een grote asterisk in de kantlijn, zodat uitdrukkingen snel te vinden zijn.

Het woordenboek is geen vertaalwoordenboek, geen woordenboek waarin een dialectwoord wordt verklaard door de Nederlandse tegenhanger, nee, het woordenboek is veel en veel rijker: het bevat allerlei bijzonderheden die in veel dialectwoordenboeken ontbreken. Zo worden er veel citaten gegeven, niet alleen uit de moderne tijd maar ook heel oude, zelfs uit de zestiende eeuw. Telkens is keurig de bron toegevoegd. Als voorbeeld kan dienen het trefwoord *biêste* (koeien), met als citaten:

- *honde die beeste beeten of ijageden* (jaagden) in Dalmshout (Markeboek v Dalmsholte [1514]! / Steen & Veldsink 110)
- accijns op 'hoorne beeste' [1689] (Steen & Veldsink 68)
- 'de *peerde* en de *beeste* op den mars gaande' (keurboek Ommen [1700])
- *zukke dinge köj gerust veur de bieste vertellen zonder dat ze bolleg wördt **wbissing***

Ook wordt veel aandacht besteed aan de prachtige uitdrukkingen die het Ommense dialect rijk is, zoals *ni'je bessems veegt schone, maar d'oalden kent de huukies; denken is zwoar, mar 't kan völle problemen bespoaren; ik klede mij niet uut veur da'k noar berre goa* (= ik geve de boel (de erfenis dus) niet weg veur mien dood); *better iêne henne den leg, as tien die ligt of roet um de hakken hebb'n* (drukte maken = zich aanstellen, opscheppen). Ik kan bijna niet stoppen met citeren...

In het woordenboek wordt regelmatig cultuurhistorische achtergrondinformatie vermeld, bijvoorbeeld over de straatnaam Achter de geuren:

'oorspr. naam v.d. huidige Tuinstraat, op verzoek v. bewoners helaas veranderd om evt. ongunstige associaties, maar historisch een verlies. In gemeentebesluit uit 1923 (betr. de reinigingsroute) heet de straat nog Achter de Goren (3e Kl. 112)'. De straatnaam wordt verklaard als: 'lett.: achter de göarden = achter de garden / tuine'.

Bovendien bevat het boek allerlei etymologische informatie, iets wat je maar zelden in een dialectwoordenboek tegenkomt. Twee voorbeelden zijn:

- + **bleute** (v) - omslag, hoes e.a. ≠ vD'99
 - een bleute is hetzelfde as woar ze in 't Nederlands 'omslag' tegen zegt (Curs. 31 e.a.)
 - ie wussen wat veur'n boek in de broene bleute zat (M. Rhee-Luttekes, 3e Kl. 104)
 - etym** Een boekomslag was vroeger van leer gemaakt (bleute = onthaarde huid v.e. schaap of een ander dier.) < WNT SV *ploot*. De specifieke bewerking heette *ploten*.
- + **drieklazoer**, -klesoer (m) - iem. die niet voor vol wordt aangezien (Curs. 21)
 - etym** Oorspr.: baksteen van 3/4 van gewone lengte ≠ vD'99: alleen letterlijke betek. *klezoor* [1716] (= metselsteen) < Frans *closoir* (= sluitsteen v.e. gewelf) Van dit Fr. zelfst.nw. is ook *klooster* (= slot, besloten gebouw) afgeleid.

Tot slot bevat het woordenboek diverse malen een zogenaamd 'excurs', een uitwijding met extra informatie naar aanleiding van een bepaald trefwoord, bijvoorbeeld:

- at, 't** - een tussenvoegsel, gelijk aan het (loze) tussenvoegsel *of* in Ned. zinnen, vaak afgekort tot 't:
- hoe 't ze now 'n Zieser es ok Schammelte könt numm'n begriepje wi'j nog niet zo best (A. v.Elburg-Tusveld, 3e Kl. 1)
 - wiej bedoelt gien stried den 't op ruzie uutlöp, maar een stried met liefde gebeurt (nl. veur de laandstale: Dieks, 3e Kl. 92)
 - Gediene den 't mie de brief van de IJsselcentrale leut lezen (Ak d'ogen 26)
 - 'n braandkolk den 't 'r ok niet meer is (A. v.Elburg-Tusveld, 3e Kl. 1)
 - of 't now kwaamp van de weg den 't zo slecht was (Ak d'ogen 27)

In al deze citaten is het afgekort tot 't. Het was dus in Ommen e.o. gangbaar.
 - dan schient veur oons die 't vaak in 't donker rondgoat ... (H. Pool, Zunnestr. 61)

Vermoedelijk is het een woord van de oude garde? Ik kwam het bij Joh. v.Buren (nog) niet tegen. Het heeft blijkbaar plaats gemaakt voor ▷ **as**, **a-j**, **a-w** enz.

EXCURS

at is één van die kleine taalelementen die een streektaal bijzonder maken. **at** komt in meer plaatsen in Overijssel voor. Dijkh. (45) geeft er enkele Twentse voorbeelden van. Het gaat ook over de provinciegrens heen. In het Fries is het standaard. Begint een bijzin bijv. met *dy* (= *die*), dan volgt op *dy* een 't, dus *dy't*. Evenzo gaat het met het vraagwoord *hoe* (Fries idem). In een zin als 'zeg eens hoe... = *hoe't*. Idem met *wa* (= *wie*) > *wa't* en ook: *no't* (= *nu*).

Dankzij al deze informatie is het Ommense woordenboek erg divers en waardevol. De auteur van het woordenboek schrijft bescheiden: 'Met dit woordenboek wil ik graag aan mensen laten zien waarin de Taal van Ommen, als onderdeel van het Nedersaksisch, verschilt van het Nederlands.' In dat doel is hij uitstekend geslaagd. Zijn woordenboek vormt een prachtige fonkelnieuwe bouwsteen aan het grotere gebouw van het Woordenboek van de Overijsselse Dialecten, waaraan sinds 1998 wordt gewerkt.

Nicoline van der Sijs

(hoogleraar Historische taalkunde
van het Nederlands aan de Radboud Universiteit)

Voorwoord

Vanaf het moment dat mijn schoonvader met pensioen ging, bijna twintig jaar geleden (in 2003), is hij zich in dialecten gaan verdiepen. In zijn ouderlijk gezin (met nog twee zussen en een broer) kreeg hij als enige de kans om theologie te gaan studeren en predikant te worden. De laatste drie jaar dat hij als jongen op het gymnasium zat, bracht hij zodoende voornamelijk door *buiten* zijn geboorteplaats Ommen, op het internaat van Ruimzicht in Doorn. Daarna heeft hij op meerdere plaatsen gestaan als predikant, maar niet één daarvan kwam zelfs maar in de buurt van zijn geboortegrond.

Zoals hij zelf echter regelmatig opmerkt en ook als motto voor dit woordenboek koos: “Je kunt een jongen wel uit een dorp halen, maar het dorp niet uit de jongen.” In zekere zin was het dus niet onlogisch, dat Gerrit Jan Martens als *pensionado* uitgebreid studie besloot te maken van het Sallands zoals dat in Overijssel, waar hij opgroeide, wordt gesproken. Zijn onderzoek begon relatief kleinschalig en eenvoudig: hij trachtte in kaart te brengen welke uitdrukkingen zijn (in Ommen wereldberoemde) plaatsgenoot Dieks Makkinga allemaal bezigde in teksten. Daarnaast verzorgde mijn schoonvader in Ommen kerkdiensten in dialect, waarop hij vele enthousiaste reacties kreeg, en vertaalde een aantal gezangen en psalmen in het Sallands.

Nu hoort het Sallands als streektaal bij het Nedersaksisch dat in 1998 als officiële taal is erkend. Het Nedersaksisch bestaat uit verschillende dialecten die je aantreft in het noordelijke en oostelijke deel van Nederland, maar ook in het noordelijke deel van Duitsland. Alleen al in Nederland zijn grote verschillen te zien in het schrijven en spreken zoals dat nog altijd aanwezig is in de provincies Groningen, Drenthe en Overijssel; in de Gelderse regio's Veluwe en Achterhoek; ten oosten van de Utrechtse Heuvelrug; op Urk; in de Stellingwerven en rond Kollumerpomp in Friesland. Kortom: op alle plekken die in Nederland tot het Nedersaksische taalgebied horen, doen ze het vaak net even anders dan de rest. Maar eigenlijk geldt dat ook voor het ABN, het Algemeen Beschaafd Nederlands: het Nederlands dat in Den Haag wordt gesproken, klinkt weer heel anders dan het Nederlands in Amsterdam of Rotterdam.

En juist dat begon Gerrit Jan steeds meer te fascineren: hoe zijn die overeenkomsten en verschillen tussen woorden in streektalen tot stand gekomen? En in hoeverre kunnen deze woorden zich (toch) op een gezamenlijke herkomst beroepen? Vele naslagwerken over streektalen schafte hij daarom aan, waarvan de kantlijnen gaandeweg gevuld werden met aantekeningen. Het zou me zelfs niets verbazen, als op iedere bladzijde van de etymologische woordenboeken die hij daarnaast nog raadpleegde minstens één keer de blik van mijn schoonvader heeft gerust.

Zoals hij als predikant het Woord met zijn gemeenteleden deelde – en alle ontdekkingen die hij daarin deed – zo schroomde Gerrit Jan ook nu niet, als hij onvolkomenheden ontdekte of bijzondere vondsten deed, om de makers van deze publicaties te benaderen. Dat bleef niet onopgemerkt. Zo kwam zijn naam zelfs in het proefschrift van Nicoline van der Sijs terecht, *Taal als mensenwerk – het ontstaan van het ABN*. Nicoline van der Sijs noemt

mijn schoonvader in de voetnoten bij hoofdstuk 3 (*Bijbelvertalingen als praktische voorbeelden: van brontekstgetrouw naar doeltaalgericht*) en schrijft in die voetnoot: “Voor dit hoofdstuk heb ik veel te danken aan Gerrit Jan Martens.”

In 2008 kreeg mijn schoonvader een koninklijke onderscheiding, voor zijn inzet en verdiensten voor het Sallandse dialect en voor het Joods Digitaal Monument in Ommen.

Dit woordenboek is dus veel méér geworden dan slechts een woordenboek over de streektaal, zoals die in Ommen en omgeving werd en wordt gebezigd. In dit woordenboek wordt – via de Ommense woordenschat – eigenlijk het hele Nedersaksische taalgebied onder de loep gelegd. En de samensteller hiervan maakt zelfs nog uitstapjes over landsgrenzen heen naar andere talen, waar nodig en mogelijk: zoals het Frans, Engels, IJslands en Latijn.

Tussen de regels door lees je in de aangehaalde citaten hoe de jongen die later predikant werd met een opgewekte verwondering en fijnzinnige humor terugkijkt op het leven dat hem ooit aan alle kanten omringde. Je ziet ‘oons volk’ uit zijn jeugd bezig met hun werk op het land, je hoort – dankzij de vele citaten uit *De Darde Klokke* – de mensen in Ommen met elkaar in gesprek: bij huis, in de kerk of kroeg, en voor hun deuren.

Als het aan mijn schoonvader lag, had hij tot aan het einde van zijn dagen met dit project kunnen doorgaan. Al noemt hij in iedere herschreven versie van zijn *Inleiding* dat hij geen compleetheid beoogt. Er is immers altijd nog iets nieuws te ontdekken, iets aan te vullen, te verbeteren... Zeker voor een perfectionist als hij is. Gelukkig had zijn familie ook nog iets in te brengen.

Dit woordenboek is dus niet compleet. Maar wat ons betreft, is het wel ‘volkomen’ – in de betekenis van ‘volslagen’, d.w.z.: ‘van de hoogste graad’. Want wat is er in de totstandkoming van deze bladzijden een overdosis aan tijd, liefde en energie gestopt.

We hopen van harte dat u van het eindresultaat van zijn noeste arbeid evenzeer zult genieten als onze (schoon)vader, terwijl hij bezig was om deze ode aan de taal van zijn dierbare ‘land van ooit’ te componeren!

Namens alle kinderen en aangetrouwde kinderen,
Daniëla Postma

Inleiding

De taal die we vanouds in Ommen spreken, is het Nedersaksisch. Ooit was het de taal van de Hanzesteden, d.w.z. een samenwerkingsverband van handelaren en steden rond de Noord- en Oostzee die, sinds het midden van de twaalfde eeuw, door deze samenwerking hun handel probeerden te beschermen en uit te breiden. Het Nedersaksisch beslaat daarom niet alleen het Oosten van Nederland, maar ook een groot deel van Noord-Duitsland. En: in talloze varianten. Wat in Duitsland al veel langer van kracht is, geldt sinds 1998 ook in Nederland: vroeger werden alle varianten van het Nedersaksisch nog als een dialect gezien, tegenwoordig wordt – en zelfs op Europees niveau(!) – het Nedersaksisch als cultureel erfgoed van Nederland erkend. Het is een officiële streektaal.

Een woordenboek met citaten

Met dit woordenboek wil ik graag aan mensen laten zien waarin de Taal van Ommen, als onderdeel van het Nedersaksisch, verschilt van het Nederlands. Over de vorm heb ik lang gearzeld. Uiteindelijk heb ik toch gekozen voor de woordenboekvorm. Daarin komt het meest tot zijn recht wat het specifieke van het Ommers, resp. het Sallands is. Onmisbaar zijn daarbij voor mij wel de vele citaten, waardoor de eigen kleur van deze taal pas echt tot zijn recht komt.

Het eigene van het Sallands zit namelijk evenzeer in een aantal specifieke eigenschappen van het taalgebruik:

a. De vervoeging van de werkwoorden:

ik pakke, ie pakt, hie / zie pakt, wiej / jullie* / zie pakt *of: ieluû
Nog sterker blijkt dat bij de onregelmatige:
ik lope, hie löp, wi'j / jullie* / zie loopt, zie loopt) *of: ieluû

b. Het consequent onderscheiden van vrouwelijk en mannelijk bij naamwoorden, een onderscheid dat in de standaardtaal nauwelijks nog wordt aangevoeld. Dat geldt voor alle naamwoorden: zelfstandig en bijvoeglijk, persoonlijk en bezittelijk, aanwijzend enz.

bijv. *d' oalde Achterstroate* (vrouwelijk)= de Achterstraat
'n vroggern Pöppelndiek* (mannelijk) = de vroegere Populierendijk;
(* afkorting van 'den')

c. De vorming van de verkleinwoorden, waarbij een verschuiving van de klank optreedt:

bäkkie < bak; *köppie* < kòp; *puppie* < póppe;
huûkie < hoêk; *stupie* < stoepe, *pöaltie* < poal);

d. Allerlei klanken die in het Nederlands niet of heel weinig voorkomen, zoals de boven al aangeduide ö en oa, maar ook het onderscheid tussen lange en korte klinkers;

boêk (= boek) en *boek* (= buik);
tiene (= tien) en *tiêne* (= tenen);
zuûte (= zoet) en *suker* (= suiker).

Ook wordt nog altijd het verschil gehoord van de o in *hók* naast *bòk**, wat zich weerspiegelt in de verkleinwoorden: *hökkie* en *bukkie*.

Bronnen van de citaten

Op verschillende plaatsen is de zegsman / vrouw achter de gekozen citaten vermeld. Het basismateriaal voor de opgenomen woorden bestaat uit alles wat mijn plaatsgenoot Dieks Makkinga (1919-1995) in *De Darde Klokke* schreef; van dit historische tijdschrift was hij de mede-oprichter. In aanleg was het mijn plan om zijn woordenschat en taalgebruik te inventariseren en te documenteren. Geleidelijk aan heb ik er verhalen en gedichten van andere streektaalauteurs bij betrokken. Van de meeste woorden, uitdrukkingen of bijzondere taalwendingen noteerde ik citaten. Ook heb ik hier en daar toegevoegd, wat ik van thuis ken.

Keuzes

Het wil geen compleet woordenboek zijn. Wel ben ik zo volledig mogelijk geweest wat de wél opgenomen trefwoorden aangaat: van elk zelfstandig naamwoord bijv. wordt het geslacht, de meervoudsvorm (voor zover nodig) en het verkleinwoord aangegeven. En bij werkwoorden die onregelmatig zijn, meld ik verschillende vervoegingen en/of onvoltooid verleden tijd en het voltooid deelwoord.

Bij elk begrip heb ik betracht tenminste drie elementen een plaats te laten krijgen:

1. de verschillende vormen waarin een woord geschreven/gesproken wordt;
2. de betekenis(sen), al dan niet streekgebonden;
3. de spelling dan wel uitspraak.

Met dit boek beoog ik dus geen volledigheid, maar wel deze drie zaken:

1. een documentatie te bieden van de woordenschat van onze ‘moedersproake’,
2. het inzichtelijk te maken wat daarvan het eigene is en hoe wij daaraan komen,
3. te laten zien hoe die taal in elkaar zit, zeg maar de structuur ervan.

Aanduidingen bij de woorden

- + Dit teken in de kantlijn staat bij alles wat streekeigen is. Als criterium houd ik aan dat het trefwoord niet te vinden is in de grote Van Dale (1999, 13e editie) of het wordt in de Van Dale aangemerkt als (gew.) = gewestelijk, (inform.) = informeel. Steeds is dit gemarkeerd met ≠ vD'99 (indien onvindbaar) en Ø vD'99 (indien gew. / inform.).

Het betreft:

- woorden als bijv. *tuûmeg* (= niets te doen hebben), *tremse* (= korenbloem)
- een andere betekenis van een woord die het Nederlands niet kent, bijv. *'t niet können wachten* (geen tijd hebben om te doen wat gevraagd wordt)

- uitdrukkingen / gezegdes / spreekwoorden die in het Nederlands niet voorkomen of niet gangbaar zijn.

Onder deze categorie 'streekeigen' zijn ook specifieke *zinsconstructies* gerangschikt, zoals:

- zie hebt de kinder al groot - hun kinderen zijn al groot
- ie hebt de broek kepot - jouw broek is kapot
- Mans hef 't biën ebrökken - Mans heeft z'n been gebroken.
- toen gunk em de koe ok nog dood - toen ging z'n koe ook nog dood
- de Mulerts hadden vrogger de weg langs de mölle in Ommen
- woar 'e zelf niet an toe kwaamp, nump'e gewoon volk veur
- 't kanaal komp gien skeep 'n meer deur
- heur zönne heugt mi'j weineg van
- met die meer dan een miljoen overnachtingen in Ommen ew wel vree mee
- van wéérkriegn (= *betaald zetten*) steet in 'n Biebel niks in
- da's 'n aander keurn, zee de mulder en hie beet in 'n muuzeköttel
(Het tweede deel van het gezegde 'en hie beet' zou in het Ned. luiden: 'toen hij in een muizenkeutel beet')
- 'n olde Jaan kump 'ter niet weer boav'n op, en da dutte niet
(de herhaling is te vertalen als: dat verzekeer ik je)

* Het teken * markeert een taalkundige bijzonderheid die het Nederlands niet (meer) kent, bijv. :

- de slot -e van het bijvoeglijke naamwoord *riepe* (rijp):

'Die bezen bint nog niet riepe'.

Een beperkt aantal bijwoorden en bijvoeglijke naamwoorden heeft deze -e;

▷ Zie toelichting bij *bange* en *allange*

- een van het Ned. afwijkend meervoud of geslacht, bijv. bij ei * mv. ▷ **eier**; bij *rad* (mv ***raa**); *bos* (onzijdig, soms mannelijk*); en *bólle* (*v) - stier

- een sterk van het Nederlands afwijkend woordbeeld: klw ***pagie** (paadje)
Behalve in de kantlijn staat dit teken * (eventueel) ook verderop bij het betreffende woord.

* Dit teken markeert een spreekwoord, gezegde of uitdrukking, bijv. bij het werkwoord *poesen* (= blazen):

- aj ow niet braandt, hoef ie ok niet te poesen

Hier ben ik eveneens zoveel mogelijk nagegaan of het tot het streeктаaleigene is te rekenen.

[] Vierkante haken heb ik gebruikt voor:

1. de nadere aanduiding van de klank of uitspraak: **board** [oo] - baard
2. jaartallen, bijv. [1834].

▷ Dit teken verwijst naar een synoniem of verwant trefwoord in dit boek:
bijv. *soepel* ▷ *smeu*
Het teken is hier en daar tevens een hulpmiddel om de lezer op weg te helpen
als de spelling van een woord in de streektaal sterk afwijkt van het Nederlands.
In die gevallen staat het Nederlandse woord cursief geschreven voorop:
meel ▷ *maal* (Nederlands ▷ streektaal)

PS: Het betreft hier restanten van een eerdere ontstaansfase van dit boek.
Pas in tweede instantie heb ik besloten ook een woordenlijst Nederlands -
Sallands op te zetten. Deze lijst is beknopter dan het eerste deel.

⊙ Dit trefwoord of gezegde enz. staat in Van Dale 1999 (13e druk), en behoort dús
gewoon tot het Nederlands: ⊙ vD'99

≠ Trefwoord of uitdrukking komt *niet* voor in:
1. Van Dale : ≠ vD'99
2. geraadpleegde streektaalwerken, b.v. ≠ Kampen

etym Afkorting van etymologie (= herkomst en betekenis van het woord)
Uitsluitend bij dialectwoorden, vaak met een verwijzing naar woorden in verwante
talen:
bijv. **schin** - (schilfers van) hoofdros; **etym** Vgl. Engels *skin* (= huid)
Soms is een jaartal toegevoegd. De reden daarvoor zie je bij ▷ **bissing**

Taalkundige afkortingen / begrippen

(m) (v) (o)	mannelijk / vrouwelijk / onzijdig (ook wel: mnl./vrl.) (bij zelfstandige naamwoorden of voornaamwoorden)
aanw.vnw.	aanwijzend voornaamwoord
bet. / betek.	betekenis
bijw.	bijwoord
bijv.nw. / bnw.	bijvoeglijk naamwoord
bijv.	bijvoorbeeld
ca.	circa
cit.	citaat
defin.	definitie
e.a.	en andere auteurs / publicaties
eigenl.	eigenlijk
en div. and.	en diverse anderen
enkelv. / ev.	enkelvoud
e.o.	en omstreken
evt.	eventueel
fig.	figuurlijk
gebr.	gebruikelijk
gew.	gewestelijk
i.c.m.	in combinatie met
iem.	iemand

idem	hetzelfde / dezelfde betekenis
incl.	inclusief
inform.	informeel
i.p.v.	in plaats van
i.v.m.	in verband met
jrg.	jaargang
klw.	verkleinwoord
lett.	letterlijk
m.b.t.	met betrekking tot
m.n.	met name
mv.	meervoud
Ned.	Nederlands
nl.	namelijk
o.m.	ondermeer
oorspr.	oorspronkelijk
onpers.ww.	onpersoonlijk werkwoord
onr.ww.	onregelmatig werkwoord
onv.verl. tijd	onvoltooid verleden tijd
reg.ww.	regelmatig werkwoord
resp.	respectievelijk
samenst.	samenstelling
spr.uit	spreek uit
SV	sub voce (= onder dat trefwoord)
syn.	synoniem (een ander woord met dezelfde betekenis)
tegenw./ tgw.	tegenwoordig
tradit.	traditioneel
tgo.	tegenover / tegenovergestelde van
var.	variabele / varianten
v.d.	van de
v.h.	van het
veroud.	verouderd
vgl.	vergelijk
vlgs.	volgens
voegw.	voegwoord
volkst.	volkstaal
volt.dlw.	voltooid deelwoord
vrz.	voorzetsel
wrsch.	waarschijnlijk
ww.	werkwoord
zegsw.	zegswijze
zelfst.nw. / znw.	zelfstandig naamwoord

Werkwoorden

Bij de werkwoorden is onderscheid gemaakt tussen regelmatig (reg. ww.) en onregelmatig (onr. ww.). Alleen bij de onregelmatige werkwoorden zijn vier verschillende vormen vermeld, met behulp waarvan de volledige vervoeging is op te stellen:

- 1e en 3e persoon enkelvoud onvoltooid tegenwoordige tijd
- 3e persoon enkelvoud onvolt. verleden tijd
- voltooid deelwoord

Bij samengestelde werkwoorden heb ik deze vormen achterwege gelaten.

Zelfstandige naamwoorden

Bij de zelfstandige naamwoorden is het geslacht vermeld (m), (v) of (o), en achter de betekenis de meervoudsvorm (mv.) als die anders is dan -en of -s. Ten slotte is overal het verkleinwoord (klw.) vermeld, omdat het over vrijwel de hele linie verschilt van het Ned. Niet alleen omdat *-je* verandert in *-ie*, en *-etje* in *-egie*, maar ook de klinker ombuigt: de korte a in *lat* krijgt een trema *lättie*, de oe in *stoepe* wordt *stupie* net zoals de lange oê in *voêt vuütie* wordt. Na *kòp* volgt *köppie* en na *póp* *puppie*. Bij *boom* en *bone* horen *beumpie* en *beuntie*. Ook de typische *oa*-klank ontkomt er niet aan: het wordt *öa*, de klank die te vinden is in *freule* en *manoeuvre* of *girl*, *bird* ((Engels). (Anderen schrijven *öö* in een gesloten lettergreep: *jöör*, en *ö* in open lettergreep: *jörig*).

Betekenenissen

Bij specifieke woorden van de streektaal – in de kantlijn met + aangeduid – zocht ik naar een zo goed mogelijke omschrijving. Soms was dat eenvoudig, bijv. bij *mangs* (= soms). Niet zelden waren meer woorden nodig, zoals bij *toeverdan* (= langzamerhand).

Diverse keren kwam ik woorden (vooral werkwoorden) op het spoor, die als goed Nederlands klinken, maar toch een eigen betekenis hebben, bijv. *neudeg weên* = nodig hebben; *ofgoan* = aflopen. Zulke woorden zijn eveneens in de kantlijn aangeduid met +.

Spelling / uitspraak

Pogingen om te komen tot algemeen aanvaarde afspraken over de spelling van het Nedersaksisch zijn tot nu toe gestrand en misschien ook wel gedoemd te mislukken. Een paar voorbeelden: *moal* / *maol*, *meanse* / *mèense*, *huushoalster* / *uus-òlster*. Het punt is dat de streektaal structureel meer klanken heeft dan het Nederlands. In de plaatselijke woordenboeken krijgt hetzelfde begrip zodoende in de alfabetische volgorde soms een heel andere plaats dan je zou verwachten.

Als uitgangspunt heb ik de spelling van het Ommers genomen, zoals die vertrouwd is geworden door de ‘stukkies’ en de verhalen van Dieks Makkinga. Zijn dochter Frouwke Doezeman-Makkinga heeft deze al die jaren klaar gemaakt voor publicatie. Algemene regels waren er niet. Afgezien van de vroege stukjes is haar spelling consequent en voor de meeste mensen in Ommen ‘eigen’.

Echter, in die spelling wordt geen rekening gehouden met een aantal uitspraak-elementen, die wezenlijk de klank en het karakter van de streektaal mee bepalen. Daarin staat zij niet alleen; dat geldt voor de meeste schrijvers. Ik bedoel daarmee met name de grote variatie van klinkers, kort en lang zoals bij de e, ie, oe en uu. en de vele varianten bij a en o, die ook voor taalkundigen belangrijk zijn. Het eenvoudigste was enkele tekens aan die spelling toe te voegen. Deze tekens zijn dus in de eerste plaats bedoeld als uitspraak-aanduidingen en niet zozeer spellingsvoorschriften!

Om een lange klinker aan te geven, voegde ik een dakje ^ toe: *mêense, wiêze, koê, hōnd, zûutholt*. Bij de aa had ik ook dat dakje kunnen invoeren om het onderscheid te markeren tussen b.v. *tând* en *taandtie*. Zo ook bij de oo: *bôons* ter onderscheiding van *poot*. Bij de u en de i had het ook gekund (*kûnst* en *wînst*), maar die klanken zijn zeldzaam geworden, of worden vaak anders geschreven (*keunst* en *weenst*).

En dan de ö, ä en öa. De eerste is algemeen aanvaard, de tweede hoort erbij als markante streektaalklank. De öa is de aanduiding van de klank in *pöaltie*, te vergelijken met de eu in *freule*.

Ten slotte: de h komt als beginletter eigenlijk in het Sallands niet voor, (evenmin trouwens in grote delen van Nederland!). Om de alfabetische puzzel niet groter te maken dan hij toch al is, heb ik de h - net als Dieks / Frouke - toch maar geschreven.

Vaak optredende klankverschillen

tussen het Nederlands en streektaal, waardoor de alfabetische plaats van een woord verandert:

a	>	ò	m.n. in af > òf
an-	>	âa	(mâande, vâangst, blâank, dâamp, glâans, krâante)
	>	aa [ää]	in verkleinw. (haandtie, baankie, laampie, haansie, kaantie)
aa	>	oa	(moal, hoar [oo])
	>	ee	(m.n. in -eer-: Meert, peerd)
	>	eu	(bij -oar in verkleinwoorden: heurtie [hoartie])
ee	>	iê	(gemiênte)
	>	e-	(stekkel, delle, nemmen, leppel, etten, en verdere m.n. in voltooid deelw. met k, p, t : estrekken, ekneppen, ezetten)
er-	>	är-	(ärm, bärg, härd)
eu	>	ö	jökken, dökke, kökken
ó	>	u	zunne, en m.n. in verkleinwoorden (buttie)
oe	>	uû	muûjte, gruûn, en vrijwel altijd in verkleinw. (duûkie)

oo	>	ò	potten) of ó (wónnen), met in de verkleinw. ö (löttie)
	>	eu	dreum, streuper en verder in de meeste verkleinw.:
	>	eu	beutie, deurntie, peutie
	>	eu	(m.n. in voltooid deelw. met d, g, v, z :
			ebeuden, ezeugen, esteuven, ekeuzen,
			maar ook bijv: ekreupen)
ou	>	oal	(oald, hoal(d)en, koald, voale,)
	>	òl	bòlte, gòld, hòlt, schòlte, zòlt, ik zòl, ik wòlle.
			--wòld(e) in plaatsnamen
uu	>	oe	zoer, schoeren
ui	>	oe	(roete), uu (schuuns, vrijwel altijd in verkleinw.)
ur-	>	ör-	körk, törf, dörp, snörken
ij	>	ie	(tied)

* *umlautsituaties die alfabetisch geen verschuiving geven, zijn niet meegenomen:*
maal > moal, möaltie / vouw > voale, vöaltie

Tot slot

In dit woordenboek staat mijn voorkeurspelling voorop (met klankaanduidingen, waar mij dit zinvol leek), maar de oplettende lezer zal zien dat de schrijfwijze in de aangehaalde citaten vaak daarvan verschilt; ik heb deze (uiteraard!) zo letterlijk mogelijk overgenomen uit de publicaties die ik hiervoor raadpleegde.

Gerrit Jan Martens
sept. 2021

A.

- + **aait**, aajt bijw. – altijd ▷ *aaltied*
- + **aait vedan** - almaar rechtdoor ▷ *vedan*

- aalte** (v) - aalt, gier (mest) ☉ vD'99
 - etym** De grondvorm is waarsch. *adel* [15e eeuw] (= slijk) met var. *addel, eddel*. Het woord komt uit Oost-Ned. dialecten, m.a.w. het heeft een (oud-)Saksische oorsprong en leeft voort in het Engelse ww. *addle* (= rotten). In België zegt men doorgaans *aal*. EWN stelt dat de huidige slot -t in *aalt* later is toegevoegd, zoals meer voorkomt: *burcht* was eerst *burg, fazant* bleef i.h. Duits *fasan* enz. Van de streektaal uit gezien is een verwijzing naar ▷ *'n lesselt* en ▷ *Möppelt* meer voor de hand liggend.
- * 'iêne deur de aalte halen' is goed Sallands voor 'door het slijk halen (Curs. 13)

- + **aalten** reg.ww. - gier op het land verspreiden ≠ vD'99
- + **aaltengat** (o) - mesthoop, gierkelder ≠ vD'99
 - mestvaalt* gaat overigens terug op oud-Saks. *faled* (= veestal, mestput)
- + **aaltenkelder** - gierkelder (Raalte 10 e.a.) ▷ *achtereers* (rijmpje)
- aaltied** bijw. – altijd ▷ *aait*
- aaltied deur** - aldoor, continu ☉ vD'99
- aan** (-) vz. ▷ *an* (-)
- aander** bnw. - ander
 - 'n aander** - de ander (dan n' ienen en dan weer n' aander)
 - 'n aander: In Ommen klonk dit in de jaren 50 al als n' ânder [lange a met neusklank]
 - n' aandern dag - de volgende dag (- morgen, - avond, enz.)
 - 's aanderdaangs** - de volgende dag
 - 's aanderendaags leup Mariegie met 'n arm in de lichte (3e Kl. 108, H. v.Elburg e.a.)
- + **de aandere wekke** - de volgende week ≠ vD'99
- 'n aandermans** - andermans; ook: n' âander zien ...
- * ie könt niet oordielen over n' aandermans / n'aander zien leed
 - weert zaecke ('gebeurt het') dat hie scape up een andermans lande dreve (orig. Markeboek Stegeren [1501] art. 7)
 - 'n aandermaal** - 1. nog eens, een tweede keer; 2. een andere keer
 - aanders* ▷ *aans*
- + **'n aanderweg** - ergens anders
 - a'j de gezinsverzörgster dan neudeg hebt is ze vake 'n anderweg (H. Oldeman, 3e Kl. 69)
 - ende off sich geveele ('t geviel) dat een ander wech in deser marcke enige sandtstuive weer (= was)... (Markeboek Gietmen art. 27 [1578], kopie [1645])
- + **aanderweggens** - ergens anders, elders
 - heur jonste breur Hendrieks is doar geboren, *maar die doar tussendeur kwamen aanderweggens* (Ak d'ogen 132 / 3e Kl. 74). *Het cursieve gedeelte van dit citaat is in Ak d'ogen weggevalen
- aans** bijw. - anders
- âns aans, ärgens aans** - ergens anders, elders
- aansumme** - andersom
- aap** (1) (m) - aap; klw. **apie**
- * zo muû as 'n aap: - dat ik zo muu as een aap boven op 't diertie völle (Curs. 27) ≠ vD'99
- + **aap** (2) (o) - snotneus, rotjong: - met dat aap zien Gro'va had ik bellegie e'trökken ≠ vD'99
 - aarde* (grond), *eerde* ▷ *eerappel, eerbezen*

Aäronsstege (v) - Zo werd voor WO II de ▷ **Kerkstraat** wel genoemd, naar Aäron de Haas die daar een grote exportslachterij had:

- vrogger hiet'n de Karkstroate deur dag en tied Aäronsstege, e'nuumt noar Aäron de Haas, de vader van Salomon en Meijer de Haas (3e Kl. 50 / Ak d'ogen 109)

- die stroate of stege wörden ok wel de ▷ **Kalverstroate** e' nuumt (idem)

abrikoze (v) - abrikoos

ach(t) geven op - idem

acht(e) (telw.) - acht: - een ôons of achte / ach(t) kinder / acht huuze

Voor de verbuiging (met of zonder -e): ▷ zie telwoorden bij **drieje**

ach(t)endärteg - achtendertig, enz.

over **acht dage** - over een week(!) (3e Kl. 109)

achter (voorz) - achter ▷ **vanachteren**

+ **achterdale** mis grijpen, te laat komen, achter het net vissen

* d'r achterdale schiëten = tekortkomen / mis-griepen (Raalte e.a.)

ook d'r achterdale tasten / griepen = net ernaast of net te laat grijpen

- Jans kwam der net achterdaal = Jan viste achter het net (Dijkh. 9 < B. Plecht, Losser)

- der nie achter dale komen: kiek de'j nie achter 't net vist < Drèentse taolwiezer - Wikipedia

+ **achterdeure** (v) - deur v.d. woonkeuken naar buiten in ouderwetse boerderijen (Schönf. 60: de grote deuren, toegang tot de deel, bevonden zich aan de weg)

▷ **middendeure**

+ **achtereers** - 1. achterstevoren (lett.: achter eerst) ≠ vD'99

2. achterwaarts (Dijkh. 9 e.a.)

3. eigenwijs, tegendraads - oh, den is aaltied zo achtereers! (Raalte)

* plaagrijmpje: ik heb ow achtereers in t' aaltengat e pleerd (3e Kl. 34)

achtereers varen - meerijden op of in een wagen, achterstevoren zittend

- 't achterste veuren riën

achterênde (o) - achtereind, achterste ▷ **stom**

+ **Achter de geuren** - oorspr. naam v.d. huidige **Tuinstraat**, op verzoek v. bewoners helaas veranderd om evt. ongunstige associaties, maar historisch een verlies. In gemeentebesluit uit 1923 (betr. de reinigingsroute) heet de straat nog **Achter de Goren** (3e Kl. 112)

etym lett.: *achter de göarden* = achter de gaarden / tuine ▷ vgl. **Hamsgoren**)

+ **achterhekke** (v) - hek / -schot achterop een (hooi)wagen ≠ vD'99

* iemand 't achterhekke brengen = afzeggen, de verloving verbreken ≠ vD'99

- ik goa zoo gelieke noa Kate hen en breng her 't achterhekke

(Dijkh. 9 < uit *Markies de Thouars* van H. Doedens, Denekamp)

achterhên bijw. - achterheen; syn. *Achteran*

- d'r achterhên goan = onderzoeken ☉ vD'99

'n **Achterhoêk** (m) - vrogger wörden de tegenwoordege Middenstroate, Gasthuusstroate en Varsenerstroate samen 'n Achterhoek enuumd. (3e Kl. 1)

NB: Wat nu Varsenerpoort heet, was ooit het begin van de Varsenerstraat, die halverwege a.d. noordkant nog een dwarssteeg had, in de volksmond wel ▷ **Jeruzalem** genoemd.

(Ak d'ogen 92) Zie ook het artikel van J. Brouwer in 3e Kl. 112, over de regeling voor het ophalen van mest, vuil en afval uit [1923]. Bij de te volgen route wordt de Varsenerstraat '**Achterstraat**' genoemd.

- achterholt** (o) - achterhout, zwenghout, dwarshout aan de dissel v.e. wagen, waaraan de strengen van twee paarden worden vastgemaakt; syn. ▷ *evener* ☉ vD'99
- + **achterkōkken** (v) - bijkeuken Ø vD'99 (gew.)
- + **achterlanges** bijw. - achterom ≠ vD'99
- achterof** bijw. - 1. achteraf (bijw. van tijd); 2. afgelegen
- + **achternoa** - achteraf, later
- achternao woonder ik mi'j = achteraf verbaas ik mij erover (J. Buursink, Enschede)
- * van achtern kiek ie de koe in 't gat = dat is wijsheid achteraf (kalender, mrt. 2009 < Urk)
- + **achterrād** (o) - achterwiel van fiets
≠ vD'99 (daar alleen: 'meest naar achtergeplaatste rad v.e. raderwerk')
- + **achterschot** (o) - achterste schot v. boerenwagen (Gramb. 2)
syn. ▷ *achterhekke* (o) ≠ vD'99
't **achtersteveurten** - achterstevoren (Raalte)
- de Achterstroate** (oud) = Varsenerstraat (3e Kl. 112) ▷ '*n Achterhoëk*
- achterweg** (v) - idem (voorheen o.a. wagenweg achterlangs de r.k. kerk) ☉ vD'99
- + **achteruutleggen** - sparen (Kampen) ≠ vD'99
- * **achter uut 'n hals** proaten - gemaakt praten, m.n. 'Hollands' (Dijkh. 10)
- achterumme** bijw.- achterom *bijw. met slot -e: ▷ zie *EXCURS* bij *allange*
- adresse**, ook adres (o) - adres
- achttiene** - achttien
- advies** (o) - idem, meestal **road** (m)
- advokoat** (m) - 1. advocaat (jurist)
- advokoat** (v) - advocaat (alcoholische drank); klw. **advoköatie**
af ▷ *of*
- aj / a-j** - 1. samentrekking van: *as iej* (voegw. *als* en *je*)
- aj um zes uur komt, bi-j op tied
2. net als *aj* (1) samentr. van: *as iej* (of *je*), maar nu als tussenvoegsel
- woorden die *aj* met gien geweld in een kraante kriegt of'e drukt (Curs. 29)
+ *as* is hier gelijk aan het (loze) tussenvoegsel *of* in Ned. zinnen, maar wordt in de streektaal aanzienlijk meer gebruikt, vooral na voegwoorden zoals: dat, toen, waar, wat, wie. ▷ zie ook tussenvoegsel **at**
3. samentrekking van *had-iej* (had je): - dan aj Hendek, den postbode, wörden
- ak / a-k** - samentr. van *as ik* : - ak d'ogen dichte doe
- ak / a-k** - samentr. van *had ik*: - verrek, woar ak dat ok al eerder 'e zien?
- akkederen** reg.wv. - accorderen, overeenstemmen, samengaan ☉ vD'99 (betek. 5)
- die twie, dät akkedeert niet
- etym** < Frans *accorder* (= overeenstemmen), vgl. *akkoord*
- akker** (m) - akker; klw. **äkkertie**
- + **akkermännechie** (o) - kwikstaart Ø vD'99 (gew.) ▷ ook: *bouwmeestertie*
- akkevietie, akkefietie** (o) - (onaangename) klus, karweitje
etym Het woord wordt pas in [1836] in Ned. aangetroffen. Ontlening a.h. Fries *akkefytsje*, dat mogelijk teruggaat op Zweeds / Deens *akvavit* (= brandewijntje), schertsend bedoeld. Lett. betekent het Latijnse *aqua vitae* 'levenswater'.
Anderen: *akkefietje* is eerder een verbastering v. *officium* (= ambt, taak, plicht)
- äkster** (m) - ekster
- al** - 1. bijw. - al, reeds; 2. - alle, onbep.telw. - al / alle ▷ **alle**